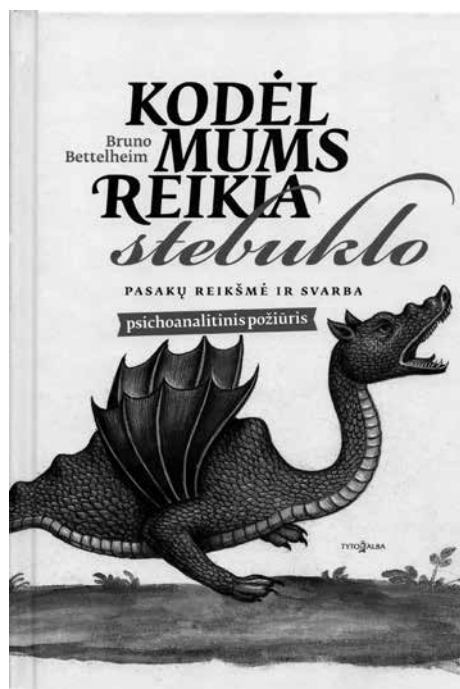

AR MUMS REIKIA PASAKŲ? ATSAKYMĄ DUODA BRUNO BETTELHEIMAS

Leidykla „Tyto alba“ ėmėsi pristatyti jau klasika tapusius pasaulinio garso leidinius apie kultūrą, religijotyra, mitologiją. Pirmąja knyga pasirinktas garsaus mitologo Josepho Campbello veikalas *Herojus su tūkstančiu veidų*¹. Pernai skaitytojus pasiekė amerikiečių psichoanalitiko ir vaikų psichiatro, ilgamečio Čikagos universiteto profesoriaus Bruno Bettelheimo veikalas *Kodėl mums reikia stebuklo: pasakų reikšmė ir svarba*². Nors pirmą kartą ši knyga pasirodė daugiau nei prieš keturiasdešimt metų³, o apie autorių po jo mirties paaikšėjo ir ne itin malonių faktų, jos nei akademinė, nei mokslo populiarinimo vertė nė kiek nesumenko ir šiandien.

Diskusijos apie teigiamą ar neigiamą pasakų įtaką vaikams nėra vien šiuolaikinės epochos probleminis klausimas. Dar XIX a. pradžioje Vilniaus universiteto profesorius, žymiausias švietėjiškos ugdymo krypties atstovas Andrius Sniadeckis, rašydamas apie vaikų auklėjimą, neigiamai vertino pasakas ir visus kitus baimę keliančius pasakojimus⁴.

Šiandienėje Lietuvoje nuolat kylančios diskusijos dėl pasakų skaitymo vaikams naudos neretai įgyja neigiamų konotacijų. Ir viešojoje erdvėje pasirodančiuose pa-

sisakymuose pasakos dažnai traktuojamos kaip žiaurumą skatinantys ar mažus vaikus bauginantys kūriniai, abejojama dėl jų reikalingumo šiuolaikinei jaunajai kartai⁵. Ši Bettelheimo knyga galbūt atsakys į daugeliui tėvų kylantį klausimą, ar reikia vaikams skaityti (sekti) pasakas, ką gera jos duoda vaikui.

Psichoanalizės metodo taikymas pasakų tyrimui jau turi susiformavusias tradicijas. Sigmundas Freudas, psichoanalizės pradininkas, pasakose išvelgė jų gilų simbolizmą ir psichologinę svarbą. Bettelheimas įvardijamas kaip tiesioginis jo sekėjas, praturtinęs pasakų tyrimus naujomis išvalgomis. Kaip žymesnę pasakų tyrėją reikėtų paminėti ir Carlo Gustavo Jungo šalininkę, šveicarų psichoanalitikę Marie-Louise von Franz, kuri teigė, kad pasakos gali padėti

5 Vieną tokių neigiamos nuomonės pavyzdžių žr. *Lietuvos rytas*, 2014, spal. 15, <https://bendraukime.lrytas.lt/man-rupi/lietuviau-pasakos-vaikams-pradziamokslis-zmoguzdzuii.htm>.

1 Joseph Campbell. *Herojus su tūkstančiu veidų*, iš anglų kalbos vertė Vytautas Grenda, Vilnius: Tyto alba, 2015.

2 Bruno Bettelheim. *Kodėl mums reikia stebuklo: pasakų reikšmė ir svarba: psichoanalitinis požiūris*, iš anglų kalbos vertė Vytautas Grenda, Vilnius: Tyto alba, 2017. – 479 p.

3 Bruno Bettelheim. *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*, New York: Knopf, 1976.

4 Meilė Lukšienė. *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Mokslas, 1985, p. 115.

keisti įvairias asmenybės savybes: protines, fizines, moralines ir kt. Psichoanalizės instrumentus savo tyrimui pasitelkė ir J. Campbellas. Jis pasakas traktavo kaip „skatinančias leistas į nuotykius“, nes jose individas įgyja išminties tik palikdamas namus ir išeidamas į „platųjį pasaulį“.

Folkloristikoje moderniosios froidistinės tyrimų krypties laikėsi amerikiečių mokslininkas Alanas Dundesas. Jo mąnymu, folklorui reikia tiksliai taikyti psichoanalitines koncepcijas, tuo pat metu nepaleidžiant iš akiračio folkloristinių metodologijų ir tikslų. Psichologinį požiūrį į pasakas pasitelkę mokslininkai gilinasi į ryšius tarp simbolio, mąstymo ir teksto, tačiau kyla pavojus užsidaryti siauruose analizės rėmuose ir nepastebėti kitų interpretacinių galimybių; kaip rekomenduojama, folkloro interpretacijose reikėtų pasitelkti tik tam tikrus šio požiūrio aspektus⁶. Psichoanalitines interpretacijas su kitais metodais pasakų tyrimuose derina amerikiečių folkloristai Jackas Zipesas, Maria Tatar ir kt.

Lietuviškame kalbamo veikalo leidime pasigedau įvado, supažindinančio skaitytoją su Bettelheimo asmeniu, jo darbų specifika ir įnašu į mokslą, todėl pirmiausia padarysiu nedidelį ekskursą į tai. Galima sakyti, kad yra dvi šio mokslininko biografijos: viena, kurią pateikė pats Bettelheimas, ir kita, kuri atsiskleidė po jo mirties.

Bruno Bettelheimas gimė 1903 m. tuometinės Austrijos–Vengrijos žydų šeimoje. Tėvui mirus, jis buvo priverstas nutraukti studijas Vienos universitete ir rūpintis šeimos verslu. Kiek vėliau studijas

atnaujino ir apsigynė filosofinės pakraipos disertaciją iš meno istorijos. Į valdžią atėjus naciams, 1938–1939 m. Bettelheimas, kaip žydas ir Austrijos nepriklausomybės rėmėjas, buvo kalintas Dachau ir Buchenvaldo koncentracijos stovyklose. Po daugiau nei dešimties mėnesių kančių kartu su daugeliu kitų kalinių jis buvo paleistas paskelbus amnestiją Hitlerio gimtadienio proga. Koncentracijos stovyklose patirtas siaubas, kaip manoma, smarkiai paveikė mokslininko psichiką, jis visą gyvenimą kentėjo nuo depresijos ir galiausiai 1990 m. nusižudė. Paleistas iš kalėjimo, Bettelheimas emigravo į Jungtines Amerikos Valstijas. Pirmiausia dirbo asistentu Čikagos universitete, o vėliau vadovavo Sonios Shankman ortogeninei mokyklai (*Sonia Shankman Orthogenic School*). Tai vaikų ir paauglių psichiatrijos ligoninė bei terapijos mokykla, lavinusi žemesnio nei vidutinio intelekto mokinius, padėjusi jiems individualiai ar grupėmis studijuoti sudėtingesnius dalykus. Dirbdamas šioje mokykloje Bettelheimas išgarsėjo dėl jo taikomo aplinkos terapijos (*milieu therapy*) metodo.

Mokslinių tyrimų jis ėmėsi vos tik atėjęs dirbti į Čikagos universitetą. Per keturiasdešimt metų psichologinėmis temomis parašė apie dvidešimt studijų, daugybę straipsnių ir pelnė tarptautinį pripažinimą. Jis gilinosi į emocinių sutrikimų turinčių vaikų (daugiausia autistų) problemas, domėjosi jų lavinimu. Bettelheimo mokslinės idėjos buvo brandinamos didelių socialinių ir politinių pokyčių laikotarpiu: tuo metu kilo bolševikinė revoliucija, praūžė Pirmasis pasaulinis karas, Vokietijoje į valdžią atėjo naciai, įsižiobė Antrasis pasaulinis karas. Svarbiausi darbų įkvėpėjai buvo psichoanalizės pradininkas S. Freudas, jo sekėjai Carlas Gustavas Jungas ir Anna Freud. Bettelheimas psichoanalizę

6 Bengt Holbek. *Interpretation of Fairy Tales: Danish Folklore in a European Perspective*, (FF Communications, No. 239), Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1987, p. 314–322 (psichologinio požiūrio į pasakas analizei B. Holbekas skyrė visą šios knygos skyrių, p. 259–322).

pasirinko pagrindine savo studijų paradigma. Jį domino, kokią įtaką individams daro socialinės sistemos. Intensyvus darbas ir pasaulinė šlovė nepadėjo išvengti kritikos, nukreiptos prieš jo idėjas. Pavyzdžiui, autizmo ir šizofrenijos atsiradimą mokslininkas siejo su netinkamu tėvų, ypač motinos, elgesiu ankstyvuojant vaiko psichikos raidos periodu, tačiau šiuolaikinė psichologija tokią įtaką paneigia, o neuromokslas įrodo, kad tiek autizmas, tiek šizofrenija yra susiję su nervinių jungčių smegenyse modifikacijomis. Vis dėlto Bettelheimo mintis, kad socialinė aplinka daro didelį poveikį psichiniam individui vystymuisi, išliko nepaneigta ir svarbi kalbant apie žmogaus prigimtį.

Labiausiai Bettelheimą išgarsino 1976 m. pasirodžiusi knyga *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*. Remdamasis S. Freudo psichologijos kryptimi, autorius aptarė emocijų ir simbolių stebuklinių pasakų svarbą vaikams. Jis manė, kad tradicinės pasakos, vaizduojančios mirtį, raganas, žiaurumus, padeda vaikams simbolinėmis priemonėmis susidoroti su savo baimėmis, išmokyti skirti blogį ir gėrį. Pasak jo, šios pasakos vaikams leidžia augti emociškai, geriau pažinti tikrovę ir pasirengti tolesniam gyvenimui. Ši knyga 1976 m. Amerikoje pelnė Nacionalinės knygų kritikų draugijos premiją, o 1977-aisiais – Nacionalinę knygų premiją šiuolaikinės minties kategorijoje. Leidinys susilaukė nemažo specialistų dėmesio, buvo atlikta nuodugni veikalo analizė pabrėžiant psichologinę jo vertę, atveriant teigiamas ir neigiamas psichosocialines pasakų interpretacijos puses⁷.

7 James W. Heisig. "Bruno Bettelheim and the Fairy Tales", *Children's Literature*, vol. 6, 1977, p. 93–114.

Kaip jau minėta, Bettelheimas susilaukė ir prieštarų vertinimų. Kritikos ypač pagausėjo po jo mirties, kai atvirai imta sakyti tai, kas iki tol buvo kalbama tik puse lūpų. Buvo iškelta daug klausimų: ar Bettelheimas tikrai yra tas, kuo skelbiasi oficialioje biografijoje? Ar jis turi daktaro laipsnį, o jei turi, tai kokį? Ir apskritai, ar jis turi nors kokį psichologinį išsilavinimą⁸?. Neigiamų atsiliepimų susilaukė jo sukurta ortogeninė mokykla, Bettelheimas net buvo apkaltintas fiziniu smurtu prieš savo jaunuosius pacientus.

Neišvengė kritikos ir jo moksliniai darbai. Antai dar 1943 m. paskelbta pirmoji ir tuomet labai palankiai įvertinta studija „Individualus ir masinis elgesys ekstremaliose situacijose“ (*Individual and Mass Behavior in Extreme Situations*), kurioje atskleista žmonių patirtis koncentracijos stovyklose, susilaukė abejonių dėl jo pateiktų duomenų. Pavyzdžiui, tai, kad laisvės apribojimo vietoje buvo apklausta, kaip teigiama studijoje, net 1500 kalinių, kritikai laiko neįtikėtina dalyku.

Vienas po kito iškelti tiesos slėpimo, nederamo elgesio faktai buvo aktyviai sekami ir nušviečiami spaudoje⁹. Turbūt didžiausias smūgis mokslininko autoritetui

8 Buvo netgi parašyta Bettelheimą demaskuojanti biografija, parodžiusi jį kaip apgaviką, biografijos klastotoją, smurtautoją prieš vaikus, plagiatorių ir gydymo rezultatų falsifikuotoją (Richard Pollak. *The Creation of Dr. B: A Biography of Bruno Bettelheim*, New York: Simon & Schuster, 1997). Kiek nuosaukęs biografiją metais anksčiau parašė prancūzų žurnalistė Nina Sutton (*Bettelheim: A Life and a Legacy*, translated from the French by David Sharp, New York: Basic Books, 1996).

9 Žr. Sharman Stein. "Bettelheim Accused of Plagiarizing Book", *Chicago Tribune*, February 07, 1991, prieiga per internetą: http://articles.chicagotribune.com/1991-02-07/news/9101110905_1_dundes-article-sonia-shankman-orthogenic-school-bruno-bettelheim, [žiūrėta 2018-02-23].

buvo suduotas netrukus po jo mirties, kai garsus amerikiečių folkloristas, aktyvus psichoanalizės metodo propaguotojas, Berklio universiteto profesorius A. Dundesas apie knygą *The Uses of Enchantment* parašė gana griežtą recenziją¹⁰. Jis pastebėjo, kad kai kurie Bettelheimo teiginiai prašovė pro šalį vien dėl to, kad jis nebuvo kaip reikiant įsigilinęs į folkloristų darbus, kuriuose tokios problemos gvildenamos, painiojo elementarius folkloristikos terminus, nepristatė ankstesnių psichoanalitikų pasakų tyrimų ir darė atradimus, kurie buvo padaryti dar XX a. pirmajame dešimtmetyje, kėlė jau plėtotas idėjas. Atsižvelgiant į tai, kad Bettelheimas buvo kitos mokslo srities atstovas, dėl folkloristinės literatūros neišmanymo jo itin griežtai kritikuoti nederėtų, – su tuo sutiko ir pats A. Dundesas. Kur kas didesnę problemą profesorius užčiuopė kitur – Bettelheimas pažeidė akademinį sąžiningumo principą: pasinaudojo tam tikrais šaltiniais ir jų nenurodė. Pirmiausia autoriui kliuvo už tai, kad jis plačiai rėmėsi Stanfordo universiteto Medicinos centro profesoriaus Juliaus E. Heuscherio veikalu (*A Psychiatric Study of Fairy Tales: Their Origin, Meaning and Usefulness*, 1963), bet apie jį įdėjo tik menkutę nuorodą. A. Dundesui mokslinių idėjų pasisavinimas pasirodė labai akivaizdus: Bettelheimas analizei pasirinko daugumą kaip tikrai tų pasakų, kurias buvo aptaręs J. E. Heuscheris, sutapo netgi jų aptarimo eiliškumas. Plagijavimui įrodyti folkloristas iš teksto parinko frazes, atspindinčias esmines knygos idėjas; pavyzdžiui, Bettelheimo kelta mintis, kad vaikams nereikia aiškinti pasakų prasmės, buvo jau išsakyta J. E. Heuscherio veikalė. A. Dun-

10 Alan Dundes. "Bruno Bettelheim's Uses of Enchantment and Abuses of Scholarship", *The Journal of American Folklore*, vol. 104, No. 411, Winter, 1991, p. 74–83.

deso verdiktas toks: Bettelheimo knyga psichoanalitinę pasakų analizę išpopuliarino pasaulyje ir dauguma skaitytojų nė netars esant šio darbo „tamsiąją pusę“, ja bus nepatenkinti gal tik keli mokslininkai, gerai išmanantys psichoanalitinius stebuklinių pasakų interpretacijos niuansus. Aišku, gali kilti klausimas: kodėl A. Dundesas knygą sukritikavo tik praėjus daugiau nei penkiolikai metų nuo jos pasirodymo? Greičiausiai folkloristo nenorėta konfrontuoti su garsia asmenybe, tai išdrįsta padaryti tik po jos mirties bei ėmus viešinti daugiau skandalingų faktų.

Lietuvių folkloristikoje pasakų tyrimams paprastai taikomi laiko patikrinti metodai, palyginti gerai atskleidžiantys lietuviškų pasakų specifiką¹¹, bet psichoanalizės metodas į tyrėjų akiratį nepakliūva. Mūsų pasakas, kaip gelminiai žmogaus sudėtingo emocinio pasaulio šaltiniai, susilaukia psichologų, psichoanalitikų dėmesio. Tiesa, šios srities profesionalai tyrimui pasirenka visuomenei gerai pažįstamas pasakas, nebūtinai iš patikimų pasakų rinkinių, ir interpretacijas skelbia daugiausia populiariojoje psichologinėje spaudoje. Dėl to jų pastebėjimai yra daugiau iliustracija apie tokio metodo galimybes ir jie neužkabina pasakose glūdinčių gilesnių informacinių sluoksnių. Išimtimi galima laikyti psichologės-psichoterapeutės Gražinos Gudaitės monografiją apie asmenybės transformaciją, kurioje autorė psichoanalizei lygia greta su mitais ir sapnais pasitelkia ir lietuviškų pasakų¹². Vis dėlto ir šiame darbe pasakų tyrimas yra fragmentiškas. Pasakų svarba

11 Jūratė Šlekonytė. „Lietuvių pasakų tyrimų šimtmetis: nuo tradicinės komparatyvistikos iki šiuolaikinių metodų“, *Tautosakos darbai*, t. XLIX, 2015, p. 123–144.

12 Gražina Gudaitė. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*, Vilnius: Tyto alba, 2001.

vaikams domina ir Lietuvos edukologus, labai šiai temai atsidėjusi Nijolė Bražienė, aktyviai tirianti pasakų įtaką vaikų, ypač pradinių klasių, kūrybingumo ugdymui¹³.

Apžvelgusi Bettelheimo veikalo sukūrimo ir lietuviško vertimo pasirodymo kontekstą, pereisiu prie jo aptarimo. Atvertus šią knygą pirmiausia į akis krinta jos dvidalė struktūra. Pirmoje dalyje autorius psichologines vaikų problemas gvildeno kaip iliustracijas pasitelkdamas tam tikras pasakas, išsakė savo nuomonę apie pasakų sekimo vaikams naudą, o antroje dalyje pateikė atsirinktų pasakų psichoanalizę. Viso šio tyrimo tikslas – vaikų psichikos tam tikrais vaikystės tarpsniais įvertinimas ir pasakų, tinkančių vaikui, parinkimas bei perteikimas. Praplėsdamas S. Freudo klinikinį požiūrį, pasakose Bettelheimas įžvelgė terapinę galią: pasakos yra vaikystės baimių, nerimo, sumišimo ir konfliktų reprezentantės.

Mokslininkas gana savitai pademonstravo atitikimą tarp pasakų pasaulio ir vaikų potyrių bei mąstymo. Jis diskutavo įvairiais lygmenimis susiedamas pasakos struktūrą su vaikų mąstymu, pasakų turinį – su vaikų vystymosi krizėmis. Suneirimusiems šiuolaikinio pasaulio tėvams Bettelheimas vienareikšmiškai teigė mintį, kad vaikams pasakų būtinai reikia, tačiau, jo nuomone, jų simbolinės prasmės geriausiai atsiskleidžia tada, kai pasakos būna ne skaitomos, bet sekamos. Išlygą galima daryti tik tada, jei pasakos skaitomos emociškai įsitraukiant į pasakojimą ir rodant dėmesį vaikui (p. 224–225).

Autorius griežtai vertino literatūrinius kūrinius, sakydamas, kad jie neatspindi mūsų vidinių konfliktų ir todėl nepaded

vaikams išreikšti savo baimių, kurios, užgniaužtos savyje, vėliau sukelia nemažų sunkumų (p. 22). Vis dėlto, kad ir kaip emociškai pristatydamas pasakų naudą vaikų vystymuisi, Bettelheimas nesugebėjo pateikti jokių svarių įrodymų, kad šie naratyvai vaikų emociniam vystymuisi yra tinkamesni nei kokia kita negrožinė literatūra, dar ir dėl to, kad nebuvo tinkamai susipažinęs su vaikų literatūra, nežinojo vaikų skaitymo įpročių¹⁴.

Brolių Grimmų pasakas Bettelheimas traktavo kaip laiko nugludintus kūrinius, kuriuose atsispindi sąmoniniai problemų sprendimai. Jis neatsižvelgė į tai, kad leidžiant naują leidimą pasakos kaskart buvo redaguojamos pagal to meto poreikius bei madas ir tai jau nebebuvo autentiški, daugelį amžių gludinti žodinės tradicijos tekstai. Dėl to paradoksalu, kad autorius griežtai sukritikuoja kitų žymenių pasakų rinkinių sudarytojus, kurie, pasak jo, pasakas keičia remdamiesi „tuo, ko nori „eilinis“ skaitytojas“ (p. 316).

Prisidėčiau prie Bettelheimui kritikų išsakyto priekaišto dėl tyrimo objekto: kas slypi po terminu *fairy tales* – ar jis nagrinėja neraštingų tautų medžiagą, ar tuos naratyvus, kurie buvo moderniojoje apsiskaičiusioje visuomenėje išsaugoti ir transformuoti į vadinamąsias *fairy tales*? Dėl tokio termino neapibrėžtumo jis pernelyg laisvai traktavo šias pasakas kaip „vaikiškas“, visiškai neatsižvelgdamas į tai, kad aptariamai naratyvai suaugusiųjų buvo pasakojami suaugusiems. Neįvertino jis ir to fakto, kad pasakos plito ne tik žodžiu –

13 Nijolė Bražienė. *Ką seka vaiko pasaka*: metodinė priemonė, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2006.

14 Jack Zipes. “On the Use and Abuse of Folk and Fairy Tales with Children: Bruno Bettelheim’s Moralistic Magic Wand”, in: Jack Zipes. *Breaking the Magic Spell: Radical Theories of Folk and Fairy Tales*, revised and expanded edition, Lexington: University Press of Kentucky, 2002, p. 179–205 (pirmasis leidimas 1979).

jos buvo spausdinamos ir skaitomos¹⁵. Šiaip pasaka ilgus amžius nebuvo išskirtinai vaikams skirtas kūrinys, labai mielai jų klausydavosi ir suaugę žmonės. Juk ir brolių Grimmų pasakų rinkinys (kaip minėta, savo tyrime juo rėmėsi ir Bettelheimas) pavadintas gana iškalbingai: *Vaikų ir namų pasakos*. Taigi pasakos čia skirtos ir vaikams, ir suaugusiems. Pasakos vien tiktai vaikų pasaulio dalimi tapo sunykus natūraliai pasakojimo tradicijai ir pasakoms persikėlus į knygų puslapius. Veikiausiai tada radosi ir problema – skaityti ar neskaityti pasakas vaikams dėl jose pasitaikančių pernelyg žiaurių, neestetinių vaizdų, paveldėtų dar iš tų laikų, kai šie kūriniai buvo suaugusiųjų pasakojimų repertuaro dalis.

Knygoje pateikiama intriguojanti mintis, kad tik vaikas gali pasirinkti, kokia pasaka jam tinkanti, „spręsdamas iš to, ar jam labai sukyta jausmai pasakai veikiant jo sąmonę ir pašmonę“. Jei vaikas pasakos nepamėgsta, vadinasi, „jos motyvai ar temos šiuo jo gyvenimo tarpsniu jam nesužadino prasmingos reakcijos. Tada geriausia kitą vakarą pasekti jam kitą pasaką. Greitai jis parodys, kuri pasaka jam tapo svarbi, – tuoj pat sureaguos į ją arba ims prašyti, kad jam sektų ją iš naujo“. Pasaka taps svarbi ir tėvams (p. 32–33). Šią autoriaus mintį pagrindžia ir lietuviškas pavyzdys. Antai rašytojas Julius Janonis atsiminimuose aprašė etnografinį vaizdelį iš vaikystės, kai jis nuolatos prašydavo pasekti pasaką apie

15 Joseph Nagy. „Bruno Bettelheim. *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales* (New York: Knopf, 1976)“, *MLN*, vol. 91, No. 6: *Comparative Literature*, Dec., 1976, p. 1642–1644. Tai, kad analizei pasitelkiamos pasakos neturi ilgos žodinės tradicijos, pastebėjo ir amerikiečių folkloristė Ruth B. Bottigheimer (žr. Ruth B. Bottigheimer. *Fairy Tales: A New History*, Albany: State University of New York Press, 2009, p. 107).

seserų skriaudžiamą Joniuką¹⁶. Tad idėja, kad vaikas turi pats pasirinkti, kokią pasaką jam tėvai turi skaityti (sekti), yra verta dėmesio ir nuraminanti tėvus, kurie dvejoja, skaityti ar neskaityti vaikams pasakas.

Kai kur Bettelheimo įžvalgos glaudžiai susisieja su folkloristų mintimis. Antai folkloristų pabrėžiamas sakinės tradicijos kolektyviškumas, individo įnašas į nuolatinio perkūrimo grandinę ir galutinį rezultatą¹⁷ panašiai išsakomas ir Bettelheimo darbe, tik psichoanalitikas ypač akcentuoja vaiko kaip klausytojo vaidmenį, su klausančiu vaiku užmegztą emocinio ryšio pobūdį: „įvairiems pasakotojams vis iš naujo sekant pasaką įvairiems klausytojams per daugelį metų galiausiai susiformuoja variantas, kuris daugelio žmonių sąmonei ir pašmonei skamba taip įtikinamai, kad toliau keisti pasaką atrodo netinkama“ (p. 316).

Antroje knygos dalyje pereinama prie konkrečių pasakų analizės. Į tyrėjo akiratį pakliuvo septyniolika pasakų, iš kurių minėtinos tokios kaip „Raudonkepuraitė“, „Snieguolė“, „Pelenė“, „Miegančioji gražuolė“, „Mėlynbarzdis“, „Gražuolė ir pabaisa“, „Trys paršiukai“. Kaip pažymėjo Bettelheimas, šios pasakos analizei pasirinktos dėl žinomumo, nes daugelis jų skelbtos populiariuose pasakų rinkiniuose. Galbūt tokį autoriaus pasirinkimą galėjo lemti ir tai, kad nagrinėjamos pasakos tirtos tiek psichoanalizės specialistų, tiek folkloristų. Pasakų šaltiniai įvairūs, vyrauo-

16 „Ši pasaka man labiausiai tikdavo, ir aš dažniausiai prašydavau ją papasakoti. Bet kadangi aš, gailėdamas Joniuko, kas kartą tą pasaką sakant verkdavau, tai ilgai turėdavau prikalbinėti motutę, kad ji sakytų apie Joniuką. Motutė sutikdavo sakyti tą pasaką tik tada, kada aš prižadėdavau neraudoti“ (cit. iš Julius Janonis. *Raštai*, t. 2, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 16–17).

17 Dan Ben-Amos. „Toward a Definition of Folklore in Context“, *The Journal of American Folklore*, vol. 84, No. 331, Jan. – Mar., 1971, p. 7.

ja, žinoma, brolių Grimmų pasakos, bet naudotasi ir garsiu rytietišku pasakų rinkiniu *Tūkstantis ir viena naktis*, žymiais anglų pasakų rinkiniais.

Nors autorius ir nemažai kritikuotas už tai, kad ignoravo ir nepaminėjo kai kurių folkloristų veikalų, vis dėlto reikia įvertinti ir tai, kad jis profesionaliai pasinaudojo žymiausiais šios srities darbais. Antai matome, kad jis rėmėsi garsiuoju mokslininkų Johanneso Bolte'ės ir Jiřío Polívkos darbu *Pastabos brolių Grimmų Vaikų ir namų pasakoms*¹⁸, nagrinėdamas konkrečias pasakas paminėjo svarbiausius iki tol atliktus jų tyrimus. Pasirinktų pasakų analizei solidumo teikia tai, kad neretai prieš analizę pateikiamas platesnis pasakos kultūrinis kontekstas, apžvelgiami jos variantai, fiksuoti kitų tautų folklore, jos socialinė raida. Pavyzdžiui, taip nagrinėta pasaka apie du brolius (p. 137–146); seniausią tokių naratyvą, užfiksuotą egiptiečių papiruse 1250 m. pr. Kr., Bettelheimas gretino su XIX a. užrašytais jo variantais, pastebėdamas, kaip pasakų variantuose motyvai kinta priklausomai nuo istorinio laikotarpio socialinių sąlygų.

Knygos gale pateikiama bibliografija – tiek geriausių pasakų rinkinių, tiek pačių pasakų interpretacijų. Žinoma, šis sąrašas jau gerokai pasenęs, jį būtų galima dvigubai ar net trigubai papildyti jau po šio veikalų pasirodymo išėjusiais leidiniais. Reikia pažymėti, kad autorius, kad ir kaip griežtai būtų kritikuojamas folkloristų, vis dėlto išsianalizavo, peržiūrėjo ar bent jau susipažino su svarbesniais to laikotarpio pasaulio pasakų rinkiniais, reikšmingesniais jų tyrimais. Tai rodo jo rimtą požiūrį į tiriamąjį objektą; į pasakas žvelgiama ne vien tiktai

.....

18 Johannes Bolte und Georg Polívka. *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, 5 Bde., Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1913–1932.

iš psichoanalizės perspektyvos, jos įvertinamos ir kaip folkloro objektas. Galbūt kaip tik dėl tokio įdėmaus žvilgsnio į pasakas šis veikalas iki šiol susilaukia folkloristų dėmesio, žinoma, kartais ir gana kritiško, ir tai rodo, kad pasakų analizė palietė svarbias problemas ir Bettelheimas, įnešdamas svarų indėlį į jų sprendimą, tikrai įsirašė į pasaulinę folkloristikos istoriją¹⁹.

Norėtusi išsakyti šiokių tokių pastebėjimų ir apie lietuvišką šios knygos leidimą. Vertėjui teko susidurti su specifiniu, iš prancūzų kalbos į anglų atėjusiu terminu *fairy tale* (pranc. *conte de fées* – fejų pasakos). Ši sąvoka anglakalbėje literatūroje suvokiama kaip pasaka, dažniausiai – stebuklinė (pastaboje tai pažymėjo ir vertėjas, žr. p. 43). Folkloristikoje šis terminas apima kiek siauresnę reikšmę – juo apibrėžiamos tam tikros rašytinės, t. y. publikuotos, jau virtusios pusiau literatūrinėmis, stebuklinės pasakos, ypač jei norima jas atskirti nuo liaudies pasakų (*folktale*), kurios atspindi žodinę tradiciją²⁰. Tiksliai termino *fairy tale* lietuviškai išversti neišeina, tad vertėjo komentaras išties būtinas, tik šiuo atveju jis ne visai tikslus.

Knygos vertėją reikėtų pagirti ir už atidumą smulkmenoms, už didelį kruopštumą – jis išsistudijavo, sutikrino ir pateikė Bettelheimo analizuotų pasakų rinkinių ar pačių kūrinių lietuviškuosius atitikmenis. Manau, kad tai didelis palengvinimas lietuvių skaitytojui, jeigu jis panorės susirasti nagrinėtus tekstus.

.....

19 Bettelheimo darbų mokslinis svoris tarp kitų psichoanalitinių tyrimų apie pasakas įvertintas amerikiečių folkloristikos korifėjaus Dano Ben-Amoso nuosaikioje recenzijoje (žr. Dan Ben-Amos. "Bettelheim Among the Folklorists", *The Psychoanalytic Review*, vol. 81, No. 3, 1994, p. 509–536).

20 *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales*, 3 vols., edited by Donald Haase, Westport (Connecticut) and London: Greenwood Press, 2008, p. 322–323.